

УДК 338.242.2

Олійник Т.Г.

*кандидат економічних наук, старший викладач
Миколаївського національного аграрного університету*

Гуда Н.Е.

*студентка
Миколаївського національного аграрного університету***ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ДЕТИНІЗАЦІЇ****TRENDS UKRAINE SHADOW ECONOMY AND WAYS TO DESHADOWING****АНОТАЦІЯ**

У статті розглядається процес тінзації української економіки, який значною мірою стримує соціально-економічний розвиток країни і створює економічну загрозу; проаналізовано чинники, що формують тіньову економіку держави, теоретичні та практичні аспекти тіньової економіки; встановлено передумови її виникнення і розвитку; розглянуто показники, за яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки; узагальнено вплив тінзації в Україні на соціальні процеси, що відбуваються в трансформаційному суспільстві; запропоновано комплекс заходів економічного і правового характеру щодо інтенсифікації процесів обмеження обсягів тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, інституціоналізація тіньової економіки, детинізація економіки, девіація, інтегральний показник рівня тіньової економіки.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается процесс тенизации украинской экономики, который в значительной мере сдерживает социально-экономическое развитие страны и создает экономическую угрозу; проанализированы факторы, формирующие теневую экономику государства, теоретические и практические аспекты теневой экономики; установлены предпосылки ее возникновения и развития; рассмотрены показатели, при которых осуществляется оценка уровня теневой экономики; обобщено влияние тенизации в Украине на социальные процессы, происходящие в трансформационном обществе; предложен комплекс мер экономического и правового характера по интенсификации процессов ограничения объемов теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, институционализация теневой экономики, детенизация экономики, девияция, интегральный показатель уровня теневой экономики.

ANNOTATION

In the article the process of shadowing of the Ukrainian economy, which largely hinders socio-economic development and creates an economic threat; analyzed the factors influencing the shadow economy of the state, theoretical and practical aspects of the shadow economy is set preconditions of its origin and development; considered indicators on which the evaluation of the level of the shadow economy; generalized shadowing effect in Ukraine on social processes transformation in society; proposed a system of economic and legal nature concerning the intensification of restrictions of the shadow economy.

Keywords: shadow economy, institutionalization of the shadow economy, legalization of the economy, deviation, integral index of the shadow economy.

Постановка проблеми. Тіньова економіка – це системне явище господарювання асоціальної природи, що притаманне країнам з будь-яким соціально-економічним ладом, а також виражає різний рівень інтенсивності соціальної небезпеки та відображає форму кризи державного управління економіки як дисфункціональність.

Усі ланки тіньової економіки не характеризують поодинокі зони кризового управління, а

утворюють асоціальну систему тіньової економіки із органічно взаємопов'язаними внутрішніми механізмами функціонування. До тіньової економіки належить вся тіньова інфраструктура, що забезпечує її повсякденне виживання й відтворення, а саме законодавча, політична, ідеологічна, культурна, етична, поведінкова, система духовних і матеріальних цінностей тощо.

Тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство. Вона є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз літературних джерел щодо функціонування тіньової економіки показує, що ця тема у наукових дослідженнях є надзвичайно актуальною і багато закордонних та вітчизняних економістів присвятили їй свої праці. Серед них слід назвати таких, як Б. Даллаго [1], В. Мандибуря [8], З. Варналій [3], Т. Ковальчук [4], І. Озерський [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак за межами розгляду залишаються питання стосовно класифікації тіньової економіки за суб'єктами підприємництва у контексті національної безпеки з урахуванням економічних реалій України.

Мета статті полягає в аналізі чинників, що формують тіньову економіку держави з урахуванням сучасних економічних інтересів України стосовно детинізації національної економіки.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань, як узагальнення, систематизація і аналіз теоретичних та практичних аспектів тіньової економіки, встановлення передумов її виникнення і розвитку, обґрунтування причин появи тіньових економічних відносин у трансформаційних економіках з метою обмеження їх негативного впливу, визначення ознак тіньової економіки з метою її структурування та класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тіньова економіка, яка має об'єктивний характер, існує в будь-яких країнах світу. Якщо у високорозвинених країнах поведінка суб'єкта

тіньової економічної діяльності пояснюється девіацією від норми, то в трансформаційних економіках, крім девіації від норми, девіацією в межах норми, тобто причиною останньої, є «прогалини» в чинному законодавстві, що дають можливість виходити в «тінь», не порушуючи чинне законодавство, прикладом чого може бути рейдерство.

В умовах інформаційного суспільства, становлення якого відбувається в Україні, вже існує таке поняття, як комунікаційна тінь, тобто економічна діяльність, зумовлена новітніми технологічними досягненнями, яка не лише не підпадає під дію чинного законодавства та облік офіційної статистики, але й подібно до факторів «третьої хвилі» (Е. Тоффлер) не може бути оцінена за якимось вже відомим механізмом ціноутворення, а тому податкові надходження з такої діяльності складно визначити. Вона пов'язана з інтернет-мережею, де все, що купується і продається, дуже складно піддається обліку і контролю.

Тінізація економіки істотно впливає не лише на економічну діяльність, але й на соціальні процеси, що відбуваються в трансформаційному суспільстві. В умовах ринкових перетворень тіньова економічна діяльність притаманна багатьом суб'єктам господарювання. Це пояснюється зіткненням новітніх та застарілих прав, правил і норм, готовністю суб'єктів підприємницької діяльності діяти в умовах правової невизначеності з метою задоволення власних потреб. За таких обставин поступово сформувалися неформальні правила, інфраструктура, ставки й тарифи на бюрократичні послуги, а отже, відбулася інституціоналізація тіньової

економіки. Наявність тіньового сектору стає глобальною проблемою сучасності. В Україні вирішальну роль у його розвитку відіграли повільні темпи і непослідовність економічних перетворень, тому тіньова економіка виступає не тільки і не стільки причиною, скільки наслідком деформації легальної економіки.

Як показує аналіз світової практики функціонування тіньової економіки, вона є антисоціальною системою всередині країни, небезпека кожного з її елементів постійно підсилюється синергічним ефектом від дії інших складових, що утворюють комунікаційну тінь, а саме від дії неформальної, прихованої, підпільної та кримінальної економіки.

З. Варналій виділяє три блоки тіньової економіки:

1) неформальна економічна діяльність – легальне (нерегламентоване державою) виробництво товарів і надання послуг;

2) підпільна економіка – порушення в межах дозволеної економічної діяльності;

3) незаконна економіка – здійснення заборонених видів діяльності [3, с. 442].

Тіньова економіка, як зазначає З. Варналій, є складним соціально-економічним явищем, що представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [3, с. 430].

У першому півріччі 2016 року економіка країни функціонувала в умовах активного проведення Урядом політики дерегуляції підприємницької діяльності, що поряд з адаптуванням

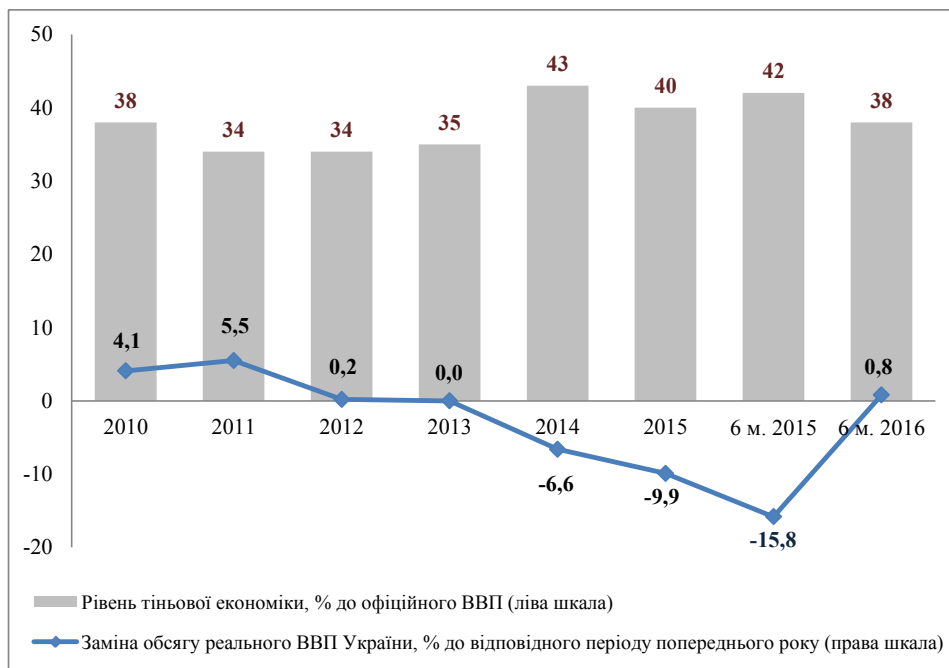

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року) [10]

суб'єктів господарювання до нових умов функціонування обумовило збереження позитивної тенденції до скорочення рівня тіньової економіки. Згідно з попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у першому півріччі 2016 року рівень тіньової економіки склав 38% від офіційного ВВП, що на 4 в. п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року.

Детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства. Виведення на «світло» тіньових капіталів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави.

Детінізація економіки – сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного державою, економічного обороту, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки [3, с. 536].

Детінізація стала результатом:

- закріплення відносної макроекономічної стабільності (інфляція за перше півріччя склала 4,9% проти 40,7% у відповідному періоді 2015 року; девальвація обмінного курсу гривні при цьому становила 6,5% порівняно зі зростанням у 1,4 рази у січні-червні 2015 року);
- поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності;
- поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці;
- започаткування процесів детінізації на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ.

Водночас процес детінізації стримується нерозв'язаними проблемами, які негативно позначаються на показниках розвитку економіки країни загалом. Це, зокрема:

- продовження тенденції до скорочення обсягів кредитування корпоративного сектору (станом на кінець червня 2016 року порівняно з даними на кінець червня 2015 року кредити, надані корпоративному сектору, скоротилися на 4,6%);

- збереження низької зовнішньоекономічної кон'юнктури;

- поглиблення конфлікту у міжнародних відносинах з РФ внаслідок впровадження нею товарних та транзитних обмежень;

- збереження фінансових ризиків в умовах недоотримання кредитних коштів МВФ та фінансової допомоги з інших джерел;

- збереження територій непідконтрольних владі, що утворились у ході збройного конфлікту на території країни.

Отже, процес детінізації економіки набуде належної результативності лише у разі створення державою стабільних сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні та розбудові такого інституційного середовища, тіньова економічна діяльність для якого стала б неефективною.

Оцінка рівня тіньової економіки з використанням чотирьох методів показала зменшення рівня порівняно з першим кварталом 2015 року. А саме:

- за методом збитковості підприємств зменшення рівня тіньової економіки склало 13 в. п. (до 34% від обсягу офіційного ВВП), що значною мірою відбулося завдяки покращенню фінансової ситуації у ВЕД «Професійна, наукова та технічна діяльність»;

- монетарний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 6 в. п. (до 29% від обсягу офіційного ВВП);

- електричний метод зафіксував зменшення рівня тіньової економіки на 3 в. п. (до 34%);

- за методом «витрати населення – роздрібний товарообіг» рівень тіньової економіки зменшився на 2 в. п. (до 54%).

Одна з головних загроз, які несе в собі тіньова економіка, полягає у спотворенні законів ринку, а отже, основ побудови збалансованої економічної системи зі спричиненням блокування дієвості інструментів і механізмів управління соціально-економічним розвитком країни. Тому зусилля Уряду країни мають концентруватись на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тінізації економіки, які залишаються актуальними, а саме низької ефективності держави у забезпеченні інституційних основ розвитку конкурентоспроможної економіки.

Висновки. Слід визнати, що процес детінізації економіки набуватиме належної результативності лише за умови формування державою стабільних сприятливих умов для ведення бізнесу, зокрема шляхом розбудови такого інституційного середовища, тіньова економічна діяльність для якого стала б неефективною.

Отже, можна зробити висновки, що економічні механізми детінізації економічних відносин у країні мають бути стрижневим, системоутворюючим елементом комплексної

системи детінізації, що спрямовані не лише на усунення наявних факторів, що зумовлюють відтворення джерел тіньових відносин, але й на об'єктивне зменшення маси непродуктивного капіталообігу й документообігу й удосконалення на цій основі функцій та оптимізації структури органів, покликаних виконувати ці функції.

Найважливішим напрямом боротьби із «чорною» економікою є суворе дотримання законності в діяльності всіх ланок управлінського апарату, викорінення корупції в органах державної влади на всіх її рівнях. Необхідно істотно зміцнити довіру до влади шляхом ефективного захисту населення від різного роду фінансових шахрайств, надійного захисту його заощаджень, капіталів і самого інституту приватної власності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Dallago B. Second and irregular economy in Eastern Europe: its consequences for economic transition / B. Dallago. – Washington, 1991. – 250 p.
- Базилюк А. Що таке тіньова економіка, причини виникнення та умови розвитку / А. Базилюк, В. Волик // Профспілка України. – 1997. – № 2.
- Економічна безпека: [навч. посіб.] / за ред. З. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
- Ковальчук Т. Детінізація економіки – фактор фінансової безпеки України / Т. Ковальчук // Банківська справа. – 2001. – № 2. – С. 3–11.
- Ламанова Т. Тіньова економіка – визначення, структура, методи оцінки / Т. Ламанова // Економіка, фінанси, право. – 2000. – № 3. – С. 22–26.
- Литвиненко В. Економіка і «тіньовий» сектор / В. Литвиненко // Закон і бізнес. – 2001. – № 22. – С. 29.
- Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки / І. Мазур // Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 68–75.
- Мандибура В. Тіньова економіка України як об'єкт спеціального наукового дослідження / В. Мандибура. – К., 1998. – 118 с.
- Озерський І. Місце тіньової економіки у сучасному економічному середовищі / І. Озерський // Економіка. Фінанси. Право. – 2003. – № 6. – С. 25–28.
- Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota>.